

Günahlarımız İçin Başkasını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği (Günah Keçisi)

The Unbearable Lightness Of Blaming Others For Our Sins (Scapegoat)

Ali Ruhan ÇELİK^(*)

Öz

Tarihte karşılaştığımız bazı ritüellerde keçiler, insanların günahlarının karşılığı olarak sembolize edilmiş ve törenlerle yaşam alanının dışına gönderilmiş veya katledilmişlerdir. Öte yandan insan ve hayvanların ruhsal süreçlerini inceleyen psikoloji bilimine göre, bireylerde engellenme sonucunda meydana gelen olumsuz enerjinin acı verici etkileriyle karşılaşmamak için kötülüğün bir canlı veya nesneye yönlendirilmesi gerekebilir. Çünkü benliğimizde bulunan olumsuz enerji kişide kaygı oluşturmaktadır. Dolayısıyla birey bu baskıdan kurtulmak, olumsuz psikolojik etkilerini yaşamamak için çıkış noktaları arayabilir. Söz gelimi engellenme ve saldırganlık hipotezi olarak da bilinen "Günah keçisidir." Bunun yanında "cadı avı" terimi de sık sık kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada tarihte bilinen en büyük vahşetlerden biri Ortaçağ'da yaşanan cadı avına değinilmiştir. Keçi sembolü yerine kadının konumlandırılması, yapılan ritüeller ve dönemin psikososyal dinamikleri aktarılacak istenmiştir. Ayrıca yakın tarihte yaşanan siyasi gelişmelerde günah keçisi oluşturmanın ve düşmanı şeytanlaştırmanın örnekleri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Günah keçisi, cadı avı, düşmanı şeytanlaştırma.

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 21.09.2020

Kabul Tarihi: 18.05.2021

^(*) Ph.D. Candidate in Psychology, Republic of Turkey Ministry of Family and Social Services, aliruhancelik@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6147-5793>

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
135-154

Ali Ruhan ÇELİK

Abstract

In some of the rituals that are encountered in history, goats are symbolized as the image of people's sins and were sent out from their habitat by ceremonies or slaughtered. On the other hand, according to psychological science which analyzes spiritual processes of human beings and animals, it may be necessary for individuals to direct the evil to any living being or an object to not to face with painful effects of negative energy that is formed as a result of blocking. Because the negative energy, exists in our personality, creates anxiety for an individual. Therefore, the individual can look for outlets to get rid of this pressure and not to experience its negative psychological effects. For instance, it is also known as detention and aggression hypothesis, the "Scapegoat". In addition to that the term "Witch Hunt" is used frequently. Accordingly, in this study, the "witch hunt" that happened in medieval times and known as one of the biggest wildnesses throughout history will be analysed. It is desired to narrate positioning women instead of goats, the rituals carried out and the psycho-social dynamics of the period. Also, examples of scapegoating and demonizing the enemy in recent political developments are presented.

Keywords: Scapegoat, witch hunt, demonize the enemy.

Giriş

Hiçbir şey zekayı günah keçisi arayışı kadar felç etmemiştir.

(Theodore Zeldin/An Intimate History of Humanity)

İnsanların yerleşik hayata geçmeleri ve gruplar halinde yaşamaya başlamaları davranışlara sosyal bir boyut katmış, gelişen sosyalleşme davranışı birçok probleme gebe olacak sonuçlar doğurmuştur. Bunların başında da toplumun kolektif karar süreci gelmektedir. Bir "erk" in toplumun tamamı adına karar verme gücünü yine toplumun kendinden aldığı varsayılmaktadır. Bu güç bireyler tarafından yeni bir otorite belirlemesi ile toplumsal düzene katılmasını içermektedir. Rousseau *Toplum Sözleşmesi* kitabında insanların sosyalleşmesinin sonucu olarak

Günahlarımız İçin Başkasını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği (Günah Keçisi)

siyaset ve politikayı işlemektedir.¹ Yönetim sistemlerinin gerekliliği tam olarak bu sürecin gereksinimi olarak ortaya çıkmıştır.² Yöneten kesimin istisnai ve ayrıcalıklı konumu, otoriterleşmeyi yanında getirmiştir. Otorite, yönetilenler üzerindeki gücünü etkili kılmada önyargıların sonuçlarından yararlanır. Önyargı, günlük algılarımızda ve etkileşimlerimizde olduğu gibi sosyal psikolojide de yer bulur. Birey ve toplum bazında etkileri davranışlara yansımaktadır. Sosyal psikolojik araştırmadaki iki kavram kişilikte önyargıların kökenleri olarak ortaya çıkmıştır: otoriterlik³ ve sosyal hâkimiyet yönelimi.⁴ Otoriterlik, otoriteye ve topluma sıkı bir itaat, onların belirlediği kurallara ve emirlere sorgulanmayan bağlılık ve dünyayı siyah beyaz bir şekilde algılaması olarak tanımlanır. Sosyal hâkimiyet yönelimi, her kişinin sosyal hiyerarşisini kabul etmesine ve alt grupların üst kimlik veya gruplar tarafından tahakküm altına alınması gerektiğine inanmaktadır.⁵

Otoritelerin, kendine ait gördüğü bu yönetim erklerini bırakmamak için sıklıkla başvurduğu yöntem önyargının peşinden gelişecek olan günah keçisi oluşturmak ve düşmanı şeytanlaştırmaktır. Zihnimizde bulunan düşünce, duygu ve davranış bütününe etki eden bu günah keçisi oluşturma

¹ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi* Çev. Vedat Günyol (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), 29.

² Gökçe Zabunoğlu, "Toplum Sözleşmesi Bağlamında John Locke'un Devlet Anlayışı," *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 7 sayı: 2, (Temmuz 2016): 431-456.

³ Theodor Adorno, *The Authoritarian Personality*, Çev. Doğan Şahiner, (İstanbul: Say Yayınları 2011), 172.

⁴ Felicia Pratto, "Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes," *Journal of personality and social psychology* 67, No. 4, (April 1994): 741-763.

⁵ Mehmet Akıncı, "Hayek'in Sosyal ve Siyasal Teorisi," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2015): 29-35.

Ali Ruhan ÇELİK

durumu gerçeklik ile her zaman örtüşmese de toplumsal zeminde bir algı fırtınası oluşturmaktadır. ⁶

Günah Keçisi Teorisi (Engellenme ve Saldırganlık Hipotezi)

...ve Harun iki elini canlı teke başı üzerine koyacak ve İsrail oğullarının bütün fesatlarını ve bütün günahlarını, bütün suçlarını açıklayarak bunları tekenin başına aktaracak ve hazırlanmış bir adamın eliyle onu çöle salverecek ve teke onların bütün fesatlarını kendi üzerinde ıssız bir diyara taşıyacak ve tekeyi çölde salverecektir. 15 (Levililer, 16:21-22)

Yaygın olarak engellenme ve saldırganlık hipotezi olarak bilinen teorinin diğer adı günah keçisi teorisidir. Saldırganlık araştırmalarında en çok atıf alan teoriler arasında yer alan bu kuram 1930'ların sonlarından günümüze kadar klinik ve sosyal psikoloji, etnoloji, sosyoloji, kriminoloji ve tıbbi araştırma gibi çeşitli alanlarda uygulanmış ve incelenmiştir.⁷

Günah keçisi teriminin yazılı ilk örneği Tevrat'ın 3. kitabı olan *Levililer'de* yer alan bir Yahudi ritüeli olabilir: *"Hesap Günü'nde bir keçi seçildi. Uzun boylu, uzun elbiseli rahip, ellerini keçinin boynuzlarına koydu ve İsrail'in çocuklarının günahlarını itiraf etti. Sembolik olarak günah keçisine aktarıldı, doğaya götürüldü ve serbest bırakıldı. İnsanlar günahsızlaştırıldı ve suçsuz hissettiler."*⁸

Günümüzde psikoloji disiplini, belirli mağduriyet biçimlerini tartışırken bu terimi kullanır. Günah keçisi, güçlü ve yıkıcı bir fenomendir.

⁶ Abdulkadir Pekel, "İfade Özgürlüğünün Sınırlandırma Sebeplerinden Biri Olarak Yargı Organının Otorite ve Tarafsızlığının Sağlanması." *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18 sayı: 2, (Ocak 2016): 367-394.

⁷ Jody Dill ve Craig Anderson, "Effects of frustration justification on hostile aggression," *Aggressive Behavior* 21, No. 5, (January 1995): 359-369.

⁸ Brahm Eric. *Scapegoating*, September 2004. <https://www.beyondintractability.org/Scapegoating/> (erişim 18 Şubat 2020)

Günahlarımız İçin Başkasını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği (Günah Keçisi)

Zihnimiz hayal etme, düşleme, yaratma, icat etme, iletme, keşfetme ve değiştirme gücüne sahiptir. Fakat bize acımasız oyunlar oynayan da aynı becerilerdir. Duygu, düşünce ve davranışlarımız birbirini etkileyen bir bütündür. Her şey düşünce ile başlar. Düşüncelerimiz duygularımızı ele geçirir ve bu duygular doğrultusunda davranışlarımız şekillenir. Bir grubu günah keçisi olarak zihnimizde anlamlandırmak için düşüncelerimizi bu yönde harekete geçiririz ve duygularımıza sirayet etmesine yol açarız. Zihnimizde bu şekilde anlaşılan gruba karşı günah keçisi bakış açısıyla davranış gösteririz.⁹

İnsanoğlu doğuştan bazı eğilimlere sahiptir. Örneğin bir bebek acıktığında, uykusu geldiğinde veya bulunduğu pozisyondan rahatsız olduğunda hemen ağlamaya ve bağırmağa başlar. Böylelikle ebeveynlerine bir sorumluluk transfer etmiş olur.¹⁰ Bilişsel yapımız herhangi bir problem karşısında hemen neden aramaya yönelir. Daha sonra hızlıca bir başka şeye ulaşma ihtiyacı oluşur. Dolayısıyla ilk bulduğumuz başkası (birey, nesne, hayvan, hastalık) o problemin sebebi olur ve zihnimiz içinde bulduğumuz kötü durumun bizim suçumuz olma olasılığını görmezden gelir. Olumlu sonuçlanan durumlar tamamen bizim başarımız, olumsuzluklar başkalarınındır.¹¹ Böylelikle günah keçilerinin başına gelenler konusunda empati yapmak durumunda kalmayız. Vamık Volkan, bir çocuğun bütün duygularını bir nesneye (ebeveynlere yönelik olumsuz duygular gibi) bütünleştiremediği zaman, kendisinin 'bütünleşmemiş yönlerini kendi kendine özümseyip diğerlerini uygun hedeflere yansıtacağını ileri sürmektedir ve bu duruma "dışsallaştırma" adını

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
135-154

⁹ Martha L. Cottam, Elena Mastors, Thomas Preston ve Beth Dietz. *Siyaset Psikolojisine Giriş*, ed. Ebru Altınoğlu. çev. Mesut Şenol (Ankara: BB101 Yayınları, 2017): 490.

¹⁰ Campbell, Charlie. *Günah Keçisi/Başkalarını Suçlamanın Tarihi*, Çev. Gizem Kastamonulu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, 26.

¹¹ A.g.e., 153.

Ali Ruhan ÇELİK

vermiştir¹². Bu hedefler madalya gibi nesnelere veya düşman görüntüleri olabilir. Düşmanlarla ilgili nesnelere olumsuz duygular ve saldırganlık yaratır. Endişeleri ve düşmanlıklarıyla bilinçli bir seviyede başa çıkamayan insanlar, onları toplumsal olarak kabul edilen bir düşmanlık veya düşman gibi korku kaynağına yansıtabilir.¹³

Psikodinamik çalışmalar yapan Dr. Graham Wilson, günah keçisinin “yansıtma veya yer değiştirme savunma mekanizmalarının, başka bir kişiye veya gruba karşı haksız düşman ilan etme, saldırganlık durumlarını odaklamak için kullanıldığı bir süreç” olarak tanımlamaktadır. Graham, psikolojik bir savunma mekanizması olarak yansıtmanın, sahip olmamamız gerektiğine inandığımız düşünce ve duygularımızın bilinçsizce başka bir bireye yansıtılmasının arkasındaki birleştirici eylem olduğunu açıklamaktadır.

Dollard ve meslektaşlarının orijinal tanımına bakıldığında, kuram ile ilgili evrensel geçerlik iddiaları eleştirilebilmektedir. Sözlü olarak ele alındığında, “salırgan davranışların ortaya çıkması, engellenmenin ve hayal kırıklığının varlığını göstermektedir,” salırganlığın daha önce herhangi bir hayal kırıklığı olmadan gerçekleşmediğini ve hayal kırıklığının “her zaman bir tür salırganlığa yol açtığını” iddia etmek salırganlığın belirli bir sonuç olduğunu ima etmektedir.¹⁴

Dollard, Doob, Miller, Mowrer ve Sears tarafından tanımlanan engellenme ve salırganlık hipotezinin orijinal formülasyonu, “salırgan davranışının ortaya çıkmasının her zaman hayal kırıklığının varlığını göstermediğini aksine, hayal kırıklığının varlığının her zaman salırganlığa

¹² Volkan, Vamık D. *Kıbrıs: Savaş ve Uyum-Çatışan İki Etnik Grubun Psikanalitik Tarihi*, Çev: Berna Kılınçer, İstanbul: Everest Yayınları, 2008, 38.

¹³ Brett Silverstein “Enemy images: The psychology of US attitudes and cognitions regarding the Soviet Union,” *American Psychologist* 44 No. 6 (1989): 903.

¹⁴ Len Berkowitz, “Frustration-aggression hypothesis: examination and reformulation,” *Psychological Bulletin Journal* 106, No. 1, (May 1989): 121-126.

Günahlarımız İçin Başkasını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği (Günah Keçisi)

yol açtığını varsaymıştır.¹⁵ Bu tanımda özellikle dikkat çeken nokta, kelimenin günlük dilde kullanılmasından farklı olarak, buradaki hayal kırıklığı veya engellenmenin duygusal bir deneyim olarak değil, “kışkırtılmış bir hedef tepkisinin ortaya çıkmasına müdahale” olarak anlaşılmalıdır.¹⁶ Bu engellenme sonucunda meydana gelen agresyonun azaltılması için bir kişi veya nesneye kanalize edilmesi gerekmektedir. Bunun nedeni benlik içerisinde tutulan agresyonun, kişinin değerlerine zarar vermesinin yanı sıra kaygısını arttırarak, stresörleri harekete geçirmektedir. Ve bu durum kişinin psikolojik dayanıklılığını ve psikolojik durumunu negatif şekilde etkilediği varsayılmaktadır.

Ayrıca günah keçisi egemen sosyal grubun kendilerini daha iyi hissetmesi ihtiyacını karşılar. Kendi sorunları için grubun sorumluluğunu azaltma mekanizması olarak işlev görür. Günah keçisi olan kişi ya da grup, zor yaşam durumunun odak noktasıdır ve insanların başkasını suçlamak için bir araya geldiklerinde kendilerini birleşik hissetmelerini sağlar. Günah keçisine karşı harekete geçildiğinde, baskın grup bir şeyler başardıklarını hissedebilirler yani, günah keçisi, “biz” ve “onlar” ikilemine karşı sağlam bir “biz” yaratmayı içerir. Günah keçileri, sıkıntılar için hazır bir açıklama sağlar ve bize problemin ortadan kalktığını, düzenin sağlandığını hissettirir ve dolayısıyla yaşadığımız kötü duyguları bizlerden alıp sınırlarımızdan uzaklaştıran bir arınma aracıdır.¹⁷

Yaşadığımız kötü duyguları kendimizden uzaklaştırmaya hizmet eden diğer unsurlar önyargı, kalıp yargı ve tutumlardır. Önyargı, “doğrudan veya dolaylı olarak bir grubun aşağı bir sosyal statüyü hak ettiklerini öne süren

¹⁵ John Miller Dollard, Doob Neal, Leonard, Orval Hobart Mowrer, Robert Sears. “*Frustration and Aggression*” (Connecticut: Institute of Human Realtions by The Yale University, 1939), 180-187.

¹⁶ A.g.e., 180-187.

¹⁷ Ee Shawn. *What is Scapegoating*, 15 November 2017. (accessed 23 Şubat 2020), <https://www.thepsypractice.com/what-is-scapegoating>.

Ali Ruhan ÇELİK

belirli grupların üyelerine yönelik tutumlar” olarak tanımlanmaktadır. Psikodinamik kuramlar önyargının kişinin bilinçdışındaki bir takım dinamiklerle ortaya çıktığını öne sürer. Engellenme–saldırganlık kuramı ve günah keçisi anlayışı bu bağlamda ele alınmaktadır. Farklı etkenler sonucu ortaya çıkan engellenmelerde bireyler diğer kişilere ve gruplara karşı önyargılar oluşturur ve bunlar saldırgan davranışlara zemin hazırlar.¹⁸ Engellenmenin kaynağına yönelik saldırganlık, bir tür misilleme davranışı olarak kabul edilebilir. Bu tepki hedefe ulaşma girişiminden sorumlu olmayan kişilere de yönlendirilebilir. Dolayısıyla, önyargı ve beraberinde gelişen günah keçisi, çeşitli gerekçelerle kitlelerin afyonu olarak görülebilir ve kitleler için iletişim politiği açısından bir araç olarak kullanılabilir.¹⁹

Kişilik özellikleri dışında, grup süreçleri ve yapısal özellikler de düşmanlığa dönüşebilecek stresli durumlara neden olabilir. Ortak bir düşman algısı, gruplar oluşturmak veya tutarlılıklarını arttırmak için etkili araçlardan biridir; zira kontrast ve karşılaştırma hem grup kimliğine katkıda bulunur hem de grup içi konsolidasyonu sağlar. Gruplar aynı zamanda düşman imgeleri tarafından da tanımlanmaktadır çünkü grup oluşumu çatışmalar sırasında bir savunma mekanizması görevi görmektedir. İnsanlar tehditleri algıladıklarında, kendileri olduğunu düşündükleri gruplarla özdeşirmesi olasıdır. Bu, regresif bir savunma mekanizmasıdır, çünkü grup uyumuna duyulan ihtiyaç, eleştirel düşünme ve bireysel özerkliğin sürdürülmesinden sorumlu olan zihnin belirli işlevlerinde etkilidir. Bir grup bir krizle ve onun kurumsallaşmış görev yapısının bozulmalarıyla karşı karşıya kaldığında, grup liderine yönelik

¹⁸ Mehtap Erdoğan, Celalettin Vatandaş “Bireysel ve Toplumsal Dışlanma Pratiği: Önyargı ve Ayrımcılık,” *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi* 3, sayı:1, (Mayıs 2020) 474-485.

¹⁹ Murat Paker, *Ayrımcılık- çok boyutlu yaklaşımlar*, 2006. <https://www.secbir.org/MuratPaker/TemelKavramlar> (Erişim 19 Şubat 2020)

Günahlarımız İçin Başkasını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği (Günah Keçisi)

bilinçdışı beklentiler ortaya çıkabilir. Bunlardan biri, liderin grubu tehdit eden krizle (düşman şeklinde) mücadele etmesini beklemektir.²⁰

Bahse konu kavramı daha iyi özümsemek için tarihteki ritüellere bakmakta fayda vardır. Çoğu toplum, felaketleri savuşturmak için birtakım uygulamalar yapmıştır. Örneğin Tibet Krallığında siyah-beyaz boyalı bir kişi çarşının ortasına oturur ve orada bulunan bütün insanların kötülüklerini üzerine aldığı söylerdi. Kötülükleri alan kişi şehirden uzaklaştırılır ve böylece kötülüklerden, suçluluk hislerinden topluca kurtuluş sağlanırdı. Kovulan kişi tek başına bir mağarada hayatta kalmaya çalışırdı. 12 ay boyunca onu kimse ziyaret etmez ve görmezdi. Eğer hayatta kalırsa tekrar şehre döner ve ritüel uygulanırdı.²¹

Bir başka ritüele ise Mezopotamya'da rastlanılıyor. Fırat ve Dicle ırmakları arasındaki bölgede 5.000 yıl önce kurulan Babil'de Akitu adı verilen bahar festivalleri düzenlenirdi. Bu festivalde suçlular veya hastalıklı olanlar sokaklarda gezdirilip kötülükleri toplar ve daha sonra şehrin dışında katledilirdi. Böylece yeni bir yıla tertemiz sayfa açıldığına inanılırdı.²² Eski çağlarda tanrıları mutlu etmek ve cennete girebilmek için bu "uğursuzluğu gönderme, kötülükten arınma" ritüelleri çokça uygulanırdı. Dogma inançların yaygın olduğu bu zamanlarda başa gelen musibetlerin tanrılar tarafından gönderildiğine inanılırdı. Bu yüzden günah keçileri ile birlikte kefaret ödeme yoluna gidiliyordu.²³ Tüm bu sözü geçen ritüeller, düşman imajının toplum nazarında somutlaştırılarak ona atfedilen olumsuz duyguların yıkıcılığından arınmaya hizmet etmekteydi.

Günümüzde bir günah keçisi oluşturulması bir ritüelden çıkıp günlük hayatımızın içine girmiştir. Güçlü olanlar başa gelen musibette veya başa

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
135-154

²⁰ Jerold Post, "Saddam Hussein of Iraq: A political psychology profile" *Political Psychology* 12, No. 2, (1991): 279-289.

²¹ Girard, Rene. *Günah Keçisi*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2018, 96.

²² A.g.e., 81.

²³ Campbell, a.g.e., 39.

Ali Ruhan ÇELİK

çıkılamayan problemlerde her defasında suçlayacak bir marjinal veya marjinaler bulabilmiştir. Suçlu olunan pek çok durumda, baskın kişi veya baskın grubun saldırganlığı mağdurun üzerine yapıştırılır. Ancak gerçekte hayal kırıklığı günah keçisi oluşturan kişinin veya grubun içinde yatmaktadır. Günah keçisi hiçbir zaman gerçekten herhangi bir problemi çözmez, sadece dikkati en çok yardıma ihtiyacı olan kişi veya gruptan saptırır. Seçilen günah keçileri daha az güçlü, azınlık ve daha marjinallerden oluşmaktadır. Doğal açık hedef haline getirildiğinde suç bulma motivasyonu yüksek olabilmektedir. Bu da asıl hayal kırıklığı yaşayanın işini kolaylaştırır.

Düşmanı Şeytanlaştırma

Pratik siyasetin tüm amacı halkı, sonsuz sayıda hayal ürünü cinlerin tehdidi altında oldukları paniği içinde yaşatmaktır. Suçlular, göçmenler, bazı devletler: Bunların hepsi sistemin insanları korumadaki çürüklerini gizlemek için kullanılır.

H.L. Mencken

Savaş sırasında ve öncesinde yaşanan bir zorluk, askerleri düşmanlarını öldürmeleri için eğitmek ve ikna etmektir. Bu nedenle militarizasyonun en eski yöntemlerinden biri düşmanın şeytanlaştırılmasıdır. Düşman temelde farklı ve tehdit edici bir şeye dönüştürülerek propaganda malzemesi haline getirilmiştir. Bu durumun sonucunda ise savaş sırasında düşmanı öldürmek kolaylaşmaktadır.²⁴ Askerlerin algılarında genel öldürme yasağını çıkarmak için düşmanın avcısı haline getirilmesi gerekmektedir. Bir savaşta popüler destek sağlamak için öldürülmenin normalize edilmesi

²⁴ Tebessüm Öztan, “Öfkeyi Çizmek: Milliyetçi Tahayyülde Düşman Portreleri,” *Türk Sağı: Mitler Fetişler Düşman İmgeleri*, Der. İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 137-167.

Günahlarımız İçin Başkasını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği (Günah Keçisi)

uzun bir geçmişe sahip olmadan, liberal demokrasilerin yükselişinden bu yana daha fazla yoğunlaştığı kabul edilebilir.²⁵

Dünya'nın gözü önünde bir işgali meşrulaştırmak için düşmanı şeytanlaştırmanın çarpıcı örneklerinden biri, Irak'ın Kitle İmha Silahları mevzusudur. 2000'lerin başında yaşanan hadisede ABD'li Ortadoğu uzmanı Bernard Lewis'in hazırladığı rapora göre Irak'ın Kitle İmha Silahları (KİS) ürettiği bilgisi, dünya kamuoyunda Saddam'ın "tehlikeli bir diktatör" algısı oluşturulması için büyük bir fırsat olmuştu. Bush'tan önce Clinton, "ikili çevreleme politikası" ile Irak ve İran'ın ekonomik ve siyasi açıdan sistem dışına itilmesi ve uluslararası diplomasiden izole edilmesi amaçlanmıştı. Böylelikle ABD Irak'taki zengin petrol yataklarına erişebilecek ve önündeki en büyük engellerden biri İran'ı da saf dışı bırakabilecekti. Kuveyt'i işgali sebebiyle Irak'a müdahale konusunda dünya kamuoyunu ikna etmek daha kolay kabul edilmişti. ABD, Irak'ı genel bir ambargo ile ekonomik olarak yoksullaştırma, daha sonra uluslararası diplomaside itibarını zedeleyecek günahlarını gün yüzüne çıkararak itibarsızlaştırma, en sonunda da Kitle İmha Silahlarının imhası yoluyla Irak'ı dünya kamuoyuna düşman göstermek biçiminde üçlü sacayağı politikası izlemişti. 1. Körfez Savaşı'ndan itibaren uygulanan ekonomik ambargo ile Saddam baskı altına alınmış ve bütün ekonomik sıkıntıların tek nedeni olarak görülen Saddam'a karşı halk ayaklanmaya başlamıştı. Asıl istenen, ABD'nin askeri hiçbir müdahalesi olmadan olayların halkın Saddam'ı devirecek seviyeye getirilmesi ve ardından muhaliflerin ABD'den yardım istemesi olmuştu. Böylelikle daha sonra oluşacak işgal senaryosu meşrulaşacaktı. Plan istenildiği gibi gitti ve 20 Mart 2003'te ABD tarafından Kitle İmha Silahlarının var olduğu öne sürülerek işgal başlatıldı. Sadece 20 gün içerisinde 9 Nisan 2003 tarihinde, ABD kuvvetleri başkent Bağdat'a girdi ve Saddam Hüseyin iktidarı sona erdi.

²⁵ Paul Formosa, "The problems with evil," *Contemporary Political Theory* 7 sayı: 4, (2008): 395-415.

Ali Ruhan ÇELİK

Saddam Hüseyin'in devrilmesinden kısa bir süre sonra aslında Kitle İmha Silahlarıyla ilgili yanlış istihbaratların olduğu ortaya çıktı. Örneğin KİS'lerde kullanıldığı iddiasıyla ihbar edilen biyolojik laboratuvarların aslında balonlara hidrojen üreten tesisler olduğu anlaşıldı. Bu konuyla ilgili açıklama yapan Irak Ulusal Kongresi Lideri Ahmed Çelebi: *"Biz yanılığının kahramanlarıyız. Sonuçta tümüyle başarılı olduk. Saddam zorbası gitti ve Amerikalılar Bağdat'a yerleşti!"* diyerek yanlış istihbarat konusunda kendisini savundu.²⁶ Irak Savaşı'nın baş aktörlerinden Danışman Richard Perle verdiği bir röportajda *"Kafalar kesilmeli. Defalarca görevini doğru yapmayan bir kurumunuz varsa bu kurumu, içindeki insanlarla birlikte değiştirirsiniz"* diyerek bu olaya tepkisini dile getirdi. Ayrıca ABD eski Dışişleri Bakanı Albright Alman gazetesi Die Welt'e verdiği bir mülakatta; Kitle İmha Silahlarının tamamen bir bahaneden ibaret olduğunu, aslında ABD'nin Irak'ı vurmaya 11 Eylül saldırılarından önce hedefine aldığını ifade etti.²⁷

Düşmanı şeytanlaştırmanın algı çalışmaları açısından yakın geçmişteki çarpıcı örneği koronavirüs pandemisi sırasında ABD-Çin arasındaki söylemler oldu. Küresel tek güç olma hedefinde olan ABD-Çin Devletleri pandemi sırasında da birbirlerine sataşmaktan geri durmadılar. Pandeminin ilk aylarında ABD'de artan vaka sayıları, yetersiz kalan sağlık ve ekonomi hizmetleri ABD halkını isyana teşvik etti. Bunun üzerine Trump yönetimi üzerlerine gelen tepkileri azaltmak adına aldığı bir dizi önlemlerin yanı sıra kötü algıyı dağıtmak ve küresel güç olma politikalarında rekabet ettiği Çin'i yaralamak için Çin'e karşı olan söylemlerini keskinleştirdi. Virüs'ün çıkış noktasının Çin'in Wuhan şehri olmasından hareketle Trump yönetimi pandeminin baş sorumlusunu Çin olarak ilan etti. Hatta ABD eski Başkanı

²⁶ Aydın Belen, "According to the Turkish Press, A Review of the Main Reasons of the 2003 Iraq War (Weapons of Mass Destruction and Al-Qaeda Connection)," *History Studies*, (2011) 66-76.

²⁷ A.g.e., 72.

Günahlarımız İçin Başkasını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği (Günah Keçisi)

konuşma yaptığı her programda koronavirüs için “Çin Virüsü” ifadesini kullanarak sembol söylem çalışmaları gerçekleştirdi. Buna karşın Çin yönetimi salgının başladığı varsayılan Wuhan’daki hayvan pazarının yakınlarında 2019 Dünya Askeri Olimpiyat Oyunları’na katılmak için konaklayan Amerikalı asker sporcuların virüsü sızdırmış olduğunu iddia ettiler. İki taraf karşılıklı olarak pandeminin günah keçisini oluşturup tepkileri konsolide etmek için düşmanı şeytanlaştırma çalışmaları yaptılar.

Günah keçisi ilan etmek üzere suç bulma motivasyonu sadece devletlere veya insanlara yönelik değil hayvanlara hatta nesnelere bile olabilir. Bu anlamda 1400’lü yıllardaki “Çan zili” hadisesi güzel bir örnektir. 15. yüzyılda Rusya’da sabah saatlerinde genç bir prensin cesedi bulunur. Cesedin bulunduğu esnada çanlar çalmaktadır. Rus Çarı bu cesedin sebebini öğrenmek için bir soruşturma ekibi görevlendirir. Soruşturmanın sonucu olarak bölgede yaşayan yaklaşık 200 kadar insan cezalandırılır. Ayrıca prensin yakınlarına çeşitli zindan cezaları verilir. Ancak Rus Çarı bunlarla da yetinmez ve cesedin bulunduğu anda çalan çan halkın gözü önünde cezalandırılır. Çanın zili (dili) sökülerek kırbaçlanır ve üzerinde “Uglich’ten sürgün edilen kalpsiz şey” yazan bir evrakla Tobolsk’a sürgüne gönderilir.²⁸

Günah keçilerinin halkın göz önünde infaz edilmesinin ardındaki motivasyon güçlü olanın güçsüz ve marjinal olandan üstün olduğunu topluma onaylatmasıdır. Bu onaylatma süreci, suçlayanın güçlülük fantezilerini beslemektedir. İnsanoğlu yaptıklarının sorumluluğunu üstlenmemekte ve her zaman suçlanacak bir günah keçisi bulabilmektedir. Bunun için genlerimizi bile suçlamak aslında çarpıcı bir örnektir.

Ortaçağ’da Cadı Avı

Tarihte bilinen en büyük vahşet deneyimlerinden biri cadı avı meselesidir. Ortaçağ Avrupası’nda kadınlar bütün musibetlerin sebebi

²⁸ Fuat Man, “Günah Keçileri ya da Olağan Şüpheliler Olarak Suriyeliler,” *Çalışma ve Toplum Dergisi* 3, (2016): 1148-1162.

Ali Ruhan ÇELİK

olarak görülmüş, kıtlık, kuraklık ve buna benzer doğa felaketleri için günah keçisi arandığında işkencelere maruz kalmışlardır. Yaklaşık dört asır boyunca çeşitli sapkın ideolojilerin etkisiyle kadınlara düşmanca bakılmış, İncil ve Tevrat gibi din kitaplarında kadın düşmanlığının yer aldığı bölümler öne çıkarılarak cadı=kadın algısı Avrupa topluluklarının belleğinde yer edinmiştir.²⁹

Cadı vahşetleri önce fiziksel-zihinsel engelli, hasta veya çeşitli dezavantajlara sahip kadınların katledilmesiyle başlasa da daha sonra kadınların geneline yayılarak özellikle ebe ve hemşire kadınların şeytan ile iş birliği yapan büyücü kadınlar olduğu inancı oluşmuş ve katliamlar yaygınlaşmıştır.³⁰

Ortaçağ Avrupası'nda cadı olarak ilan edilen kadınların suçlu olduğunu gösteren herhangi bir kıstas bulunmamıştır. Daha çok ebe ve hemşireler tercih edilmiş ancak daha sonra bu ayırım da ortadan kalkmıştır. Artık kadın katliamları çığ gibi büyümeye başlamış ve toplumsal statü fark etmeksizin her kesimden kadın suçlanabilir hale gelmiştir. Tek bir kişinin suçlaması, herhangi bir kadının katledilmesine olanak vermiştir. Cadı olarak tutuklanan kadınlar çeşitli testlere tabii tutulmuştur.

Bunlardan en yaygın olanı kanama testidir. Sapkın din adamlarının oluşturduğu çeşitli din kitaplarıyla meşrulaştırılan bu felaket uygulamalarında inanişe göre kadın vücudunda cadı olduğuna dair bir iz taşır. Bu izin bulunduğu bölgeye iğne batırılınca kan akmayacağı varsayılır. Kadının vücuduna kan çıkmayınca kadar iğneler batırılır. Bir süre sonra kadının kanı çekilip acıdan bağırılmaz hale gelince kan gelmez ve kadının cadı olduğu kanıtlanır. Ayrıca oluşturulan kurallar gereği infaz etmeden önce cadının itiraf yapması da istenir. İtiraf gelmeden

²⁹ Yücel Aksan, "1450-1750 Yılları Arasında Avrupa'da Cadılık," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 28, sayı: 2, (2013): 355-368.

³⁰ A.g.e., 357.

Günahlarımız İçin Başkasını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği (Günah Keçisi)

infaz gerçekleştirilmez. Kadınlar tüm bu acı verici süreç bitsin diye cadı olduğunu itiraf eder ve husumetli olduğu birisi varsa onun ismini de cadı olarak verir.³¹

Cadı avı meselelerinde cadılık suçundan katledilen kadının mallarının hükümdar, hâkim, cellat ve ihbarcı arasında paylaşılır. Cadı davalarında yaklaşık 35-40 sterlinlik bir harcama yapıldığı söylenir. Marangoz, cellat, yargıç ve diğer görevliler şüpheli suçlu bulunduğu ekonomik yoksunluğun yaygın olduğu Ortaçağ Avrupası'nda iyi bir gelir elde edildiği anlatılır. Bir yargıcın aylık yaklaşık bugünün parasıyla 100 Bin Sterlin civarında bir geliri mümkün olduğu kaynaklarda yer almaktadır.³² Yargıç ve cellatların giderek zenginleşmesi Ortaçağ'da cadı avcılığının git gide artmasını sağladı.

Cadı avları avlanan toplumun alt kesiminden mağdurların da bazı ruhsal gereksinimlerini karşılamıştı. Şüpheliler kendilerine yöneltilen suçlamalar sonrasında doğaüstü güçlerinin olduğuna dair inanışlar geliştirmişti.³³ Bu durum onların özel hissetmelerine ve düşmanlarına karşı bu güçlerini kullanacak olmaları düşüncesi ile işlemedikleri suçları itiraf etmelerine yol açmıştı. Böylece iftiracıların işi kolaylaşmıştı. Cadı avı katliamları, mahkemeler infaza hükmettikten sonra boğularak, diri diri yakılarak, diri diri gömülerek veya suçlunun önce kafası kesilip daha sonra yakma, gömme uygulamalarına geçilmesi şeklindeydi.³⁴

Cadı avı suçlamalarında bir kişi hakkında suçlama ortaya çıktığında hemen iddianame hazırlanır ve dava süreci başlatılırdı. Şüpheli, kanıtlarla birlikte incelenip suçlu olduğu belirlendiğinde toplumda “tehlikeden

³¹ Haydar Akın, *Ortaçağ Avrupası'nda Cadılar ve Cadı Avı* (Ankara:Dost Kitabevi, 2001), 131.

³² Campbell, a.g.e., 99.

³³ Aksan, g.g.m., 355-368.

³⁴ Girard, a.g.e., 37.

Ali Ruhan ÇELİK

arınmışlık” kolektif duygusu oluşurdu. Bu da toplumun birbirine daha sıkı kenetlenmesine yol açıp, diğer cadı avları için güçlü bir motivasyon geliştirirdi.³⁵

Tüm olanlara karşın cadı avına rahip ve ruhban sınıfı tamamı ile destek vermemişti. Christian Thomasius ve Balthasar Bekker hayatlarını hiçe sayıp bu sapkın inanışa karşı durmuşlardı. Balthasar Bekker *De Betoverde Weereld* adlı eserinde cadı avcılığını eleştirerek ilk ateşi yakmıştı. Bilimsel bilgiyi ön plana çıkararak dogmatik inançları tümüyle reddetmişti. Daha sonra Bekker’den cesaret alan diğer bilim insanları da çeşitli bilimsel ve tıbbi argümanlar içeren kitaplar yayınlamaya hasta kadınların hastalıklarının açıklamasını yapmışlar ve halkı cadı avcılığı sapkın inanışından vazgeçirmede önemli yol kat etmişlerdi.

Cadı ve cadı avcılığı 1300’lerde başlamış ve 300-500 yıl sürece Avrupa’da varlığını sürdürmüştü.³⁶ Ortaçağ’da kadınları diri diri gömme, yakma, recim etme gibi canavarca katledilmesine toplulukların kabul göstermesi, inanılması güç bir durum olarak görülebilir. Ancak insanoğlu, atalarımızdan bugüne gelen genetik kodlarla bu tarz canilikleri yapabilecek potansiyele her zaman sahiptir. Unutulmamalıdır ki insan hala aynı insandır. Ortaçağ’da yaşanan vahşiliklerin yerini yeni yöntemler almıştır.³⁷

Sonuç

İnsanın psikolojik olarak güdülendiği bir durum olan günah keçisi ilan etme, hem bir savunma mekanizması olarak işlev görmekte hem de duygu düzenleme aracı olarak psikolojik dayanıklılığa katkı sağlamaktadır. Kişinin gerçeklikten çokta kopmadan yaptığı bu nedensel atıflar bir yanı ile pozitif bir nitelik taşımaktadır. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki

³⁵ Campbell, a.g.e., 89.

³⁶ Aksan, a.g.e., 355-368

³⁷ Girard, a.g.e., 89.

Günahlarımız İçin Başkasını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği (Günah Keçisi)

nedensel atıflar kişinin sürekli kaygı seviyesini azaltmaktadır. Sadece bu bulgu ışığında bile olumlu etkisinden söz edilebilmektedir.

Günah keçisi olarak ilan edilen “şey” organizmanın ihtiyaç duyduğu bir olgudur. Fakat bu bilginin siyaset bilimi ve yönetim alanında kullanımı pozitif şekilde gerçekleşmemiştir. Yaşamsal uyarımlar gereği istemsizce ortaya çıkan bu günah keçisi ilan etme eğilimi, siyasetçiler ve toplumsal algı yaratmak isteyen kişiler tarafından art niyetli şekilde kullanabilmektedir. Bu bilgi daha çok iktidar sahipleri tarafından taraftarlarını konsolide etmek amacı ile kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu kullanım kimi zaman var olan durum abartılarak yapılmış, kimi zaman ise tam anlamıyla rakip veya düşman olduğu düşünülen kişi veya gruplar şeytanlaştırılarak toplumun tamamı için günah keçisi haline getirilmiştir.

Geçmişten günümüze yaşanan hadiseleri ele aldığımızda günah keçisi oluşturmanın sağlıklı bir sonuca varmadığı çıkarımını yapabiliriz. Günah keçisi, asıl probleme odaklanmaya engelleyen bir perde görevi görmektedir. Problemin ortadan kalktığı varsayılır ve aslında perdelenen problem ile tekrar karşı karşıya kalındığında daha güçlü bir suçlu bulma motivasyonu gelişir. Bütün bunların sonunda marjinalize edilen kişi veya kişiler en sert biçimde cezalandırılır.

Toplumsal doğrulara riayet etmek uymak ve itaat etmek toplum üyelerinin tamamına bir konfor sağladığı kesindir. Bu konfor alanının sürekliliği ise yalnızca toplumsal doğruların oluşturduğu alan ile sınırlıdır. Bu varsayım göstermektedir ki günah keçisi ilan edilmek sadece bir fikir ya da bir gruba mensup olmak ile ilgili değil, konjonktür ve toplumsal algının yönü ile doğrudan ilintilidir. Günah keçisi kavramı veya günah keçisi ilan edilme durumu ile diğer birçok değişken arasında nedensellik niteliğine sahip bir ilişki kurmak neredeyse imkânsızdır. Günah keçisi ile anlamlı bir ilişki ise toplumun hâkim fikirlerine sahip kişilerin, yani statüko veya fikri iktidarlara kişilerin katılması ile negatif orantılı olduğu söylenebilir.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
135-154

Ali Ruhan ÇELİK

Peki, toplumsallaşma olduğu ilk andan beri bireyselleşmeye veya sosyal ayrışmanın önündeki en büyük engel midir? Bu soruyu iyi anlamak cevabı verilirken de “Günah Keçisi” kavramının kullanıldığını bilmek, toplumsallaşma ve günah keçisi hakkında kısıtlı da olsa bir bilgiye sahip olmak için yeterli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Adorno, Theodor. *The Authoritarian Personality*. Çev.Doğan Şahiner, İstanbul: Say Yayınları, 2011.

Akın, Haydar. *Ortaçağ Avrupası'nda Cadılar ve Cadı Avı*. Ankara:Dost Kitabevi, 2001

Akıncı, Mehmet. “Hayek’in Sosyal ve Siyasal Teorisi,” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2015): 29-35.

Aksan, Yücel. “1450-1750 Yılları Arasında Avrupa’da Cadılık,” *Tarih Araştırmaları Dergisi* 28, Sayı: 2, (2013): 355-368.

Belen, Aydın. “According to the Turkish Press, A Review of the Main Reasons of the 2003 Iraq War (Weapons of Mass Destruction and Al-Qaeda Connection),” *History Studies*, (2011): 66-76.

Brahm Eric. “Scapegoating” September 2004. <https://www.beyondintractability.org/Scapegoating/> (Erişim 18 Şubat 2020)

Berkowitz, Len. “Frustration-aggression hypothesis: examination and reformulation,” *Psychological Bulletin Journal* 106 No. 1, (May 1989): 59.

Campbell, Charlie. *Günah Keçisi/Başkalarını Suçlamanın Tarihi* Çev. Gizem Kastamonulu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.

Cottam L. Matha, Mastors Elena, Preston Thomas, Dietz Beth., *Siyaset Psikolojisine Giriş*, Çev. Edt. Ebru Altınoğlu, Ankara: BB101 Yayınları, 2017.

Günahlarımız İçin Başkasını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği (Günah Keçisi)

Dill, Jod. Anderson, Craig. "Effects of frustration justification on hostile aggression," *Aggressive Behavior*, 21-5, (1995): 359-369.

Dollard, John Miller. Doob, Neal. Mowrer, Orval Hobart. Sears, Robert. (1939). "Frustration and aggression." 180-187. *Connecticut:Institute Of Human Realtions By The Yale University*,1939.

Erdoğan, Mehtap , Vatandaş, Celalettin . "Bireysel ve Toplumsal Dışlanma Pratiği: Önyargı ve Ayrımcılık". İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi 3, No. 1 (Mayıs 2020): 474-485 .

Formosa, Paul. "The problems with evil" , *Contemporary Political Theory* 7, No. 4, (2008): 395-415.

Girard, Rene. *Günah Keçisi*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul:Alfa Yayıncılık, 2018.

Man, Fuat. "Günah Keçileri ya da Olağan Şüpheliler Olarak Suriyeliler," *Çalışma ve Toplum Dergisi* 3, (2016): 1148-1162.

Murat Paker, *Ayrımcılık - çok boyutlu yaklaşımlar*. 2006. <https://www.secbir.org/MuratPaker/TemelKavramlar> (Erişim 19 Şubat 2020).

Öztan, Tebessüm. ,“ Öfkeyi Çizmek: Milliyetçi Tahayyülde Düşman Portreleri,” *Türk Sağı: Mitler Fetişler Düşman İmgeleri*, Der. İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Pratto, Felicia. "Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes,"*Journal of personality and social psychology*, 67 No. 4, (April 1994): 741-763.

Pekel, Abdulkadir. "İfade Özgürlüğünün Sınırlandırma Sebeplerinden Biri Olarak Yargı Organının Otorite ve Tarafsızlığının Sağlanması," *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 18, Sayı: 2, (2016): 367-394

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
135-154

Ali Ruhan ÇELİK

Post, Jerold. "Saddam Hussein of Iraq: A political psychology profile," *Political Psychology* 12, No. 2, (1991): 279-289.

Rousseau, Jean Jacques. *Toplum sözleşmesi*. Çev. Vedat Günyol İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Shawn Ee. "What is Scapegoating." 15 November 2017. <https://www.thepsypractice.com/what-is-scapegoating>. (Accessed 23 February 2020)

Silverstein, Brett. "Enemy images: The psychology of US attitudes and cognitions regarding the Soviet Union," *American Psychologist* 44, No. 6 (1989): 903.

Volkan, Vamık D. *Kıbrıs: Savaş ve Uyum-Çatışan İki Etnik Grubun Psikanalitik Tarihi*, Çev: Berna Kılınçer. İstanbul: Everest Yayınları, 2008.

Zabunoğlu, Gökçe "Toplum Sözleşmesi Bağlamında John Locke'un Devlet Anlayışı," *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7 Sayı: 2, (Temmuz 2016): 431-456.